

41. Bayramî-Şemsî tarikatı menakıpnamelerinde değer aktarımı¹

Zehra HAMARAT YARDIMCI²

APA: Hamarat Yardımcı, Z. (2024). Bayramî-Şemsî tarikatı menakıpnamelerinde değer aktarımı. *RumeliDE Dil ve Edebiyat Araştırmaları Dergisi*, (Ö14), 737-755. DOI: 10.29000/rumelide.1454571.

Öz

Bu makalenin amacı belli değerlere bağlı ideal bireyleri/insan-ı kâmilî yetiştirme iddiasında olan tarikatların, toplum hayatındaki etkisini menkıbelerden hareketle ortaya koymaktır. Bu amaçla Bayramî-Şemsî tarikatı özelinde konu ele alınmış ve söz konusu tarikata bağlı üç menakıpname anlamaya dayalı bir yöntemle incelenmiştir. Bayramî-Şemsî tarikatı menakıpnamelerinde hem tarikat mensuplarına hem de diğer insanlara hangi değerlerin nasıl bir içerikle sunulduğu, değerlerin benimsetilme sürecinde ne tür ceza ve ödül söylemlerinin vurgulandığı sorularına cevap aranmış ve böylece toplumsal zihniyetin oluşturulması süreci anlaşılmaya çalışılmıştır. Böyle bir incelemenin hem resmî eğitimin yaygın olmadığı dönemlerde tarikatların toplumu biçimlendirme ve bireyleri yetiştirme süreçleri hakkında bilgi vereceği hem de tarikatı ve ideallerini analiz edebilmeyi kolaylaştıracığı düşünölmektedir. Söz konusu üç menakıpnamenin incelenmesi sonucunda Bayramî-Şemsî tarikatı menakıpnamelerinde adil olma, bağışlayıcı olma, doğru olma, itaatkâr olma, kanaatkâr olma, sabırlı olma, saygılı olma, tevazu sahibi olma, tevekkül sahibi olma ve yardımsever olma değerlerine sahip bireylerin idealleştirildiği; bu değerlere tarikat içinde yeni anlamlar yüklendiği tespit edilmiştir. Özellikle itaatkâr olma, saygılı olma, yardımsever olma gibi değerlerin şeyh ve tarikat söz konusu olduğunda özel bir anlam kazandığı anlaşılmıştır. Bütün bu incelemelerden sonra tarikatlarda belli bir zihniyeti oluşturma adına belli değerlerin özellikle vurgulandığını, bilinçli olarak bazı değerlerin şeyhlere bağlandığını, hatta bazı şeyhlerin belli değerlerin temsilcisi olarak sunulduğunu ve tüm bu süreçte inananları tarafından yarı kutsal kabul edilen menkıbelerin şeyhlerin nüfuz ve otoritesini yaygınlaştırmak, tarikatın itibarını sağlamak gibi önemli işlevler üstlendiğini söylemek mümkündür.

Anahtar kelimeler: halk tasavvufu, dini örgütlenme, menkıbe, toplumsal değerler.

¹ **Beyan (Tez/ Bildiri):** Bu makale Zehra Hamarat'ın Doç. Dr. Abdulkadir Emeksiz danışmanlığında hazırladığı "Bayramî-Şemsî Tarikatı Menakıpnamelerinin Toplum Hayatına Etkileri Bağlamında Değerler Bakımından İncelenmesi" başlıklı doktora tezinden üretilmiştir.

Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur.

Çıkar Çatışması: Çıkar çatışması beyan edilmemiştir.

Finansman: Bu araştırmayı desteklemek için dış fon kullanılmamıştır.

Telif Hakkı & Lisans: Yazarlar dergide yayımlanan çalışmalarının telif hakkına sahiptirler ve çalışmalarını CC BY-NC 4.0 lisansı altında yayımlanmaktadır.

Kaynak: Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur.

Benzerlik Raporu: Alındı - Turnitin, Oran: %25

Etik Şikayeti: editor@rumelide.com

Makale Türü: Araştırma makalesi, **Makale Kayıt Tarihi:** 16.02.2024-**Kabul Tarihi:** 20.03.2024-**Yayın Tarihi:** 21.03.2024; **DOI:** 10.29000/rumelide.1454571

Hakem Değerlendirmesi: İki Dış Hakem / Çift Taraflı Körlleme

² Dr. Öğr. Üyesi., İstanbul Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı ABD / Dr., Istanbul University, Faculty of Literature, Department of Turkish Language and Literature (İstanbul, Türkiye), zehra.hamarat@istanbul.edu.tr, **ORCID ID:** 0000-0002-2548-9602, **ROR ID:** https://ror.org/03a5qrr21, **ISNI:** 0000 0001 2166 6619, **Crossref Funder ID:** 501100002657

Value transmission in the menakıpnamas of Bayrami-Semsi sect³

Abstract

The present article aims to reveal the impact of sects, which raise individuals committed to certain values, on society through menkıbes. Therefore, the Bayrami-Semsi sect was analyzed, and three menakıpnamas of this sect were analyzed with a comprehension-based method. In the menakıpnamas of the Bayrami-Şemsi sect, the questions of which values are presented to both the members of the sect and other people with what kind of content, what kind of punishment and reward discourses are emphasized in the process of adopting values were sought to be answered, and thus the process of forming the social mentality was tried to be understood. It is considered that such an analysis would provide information about the processes by which sects shaped society and raised individuals in periods when formal education was not widespread and would also allow us to understand the sect and its ideals. The analysis of these three menakıpnamas revealed that the menakıpnamas of the Bayrami-Semsi sect idealize individuals with the values of being just, forgiving, righteous, obedient, content, patient, respectful, humble, trusting, and helpful and that these values are attributed new meanings within the sect. In particular, values such as being obedient, helpful, and respectful were found to acquire a unique meaning when it came to sheiks and sects. Following all these analyses, we can conclude that certain values are emphasized to create a certain mentality in orders, that some values are consciously linked to sheiks, that some sheiks are even presented as the representative of certain values, and that in this whole process, menkıbes, which are considered semi-sacred by their believers, assume significant functions.

Keywords: folk sufism, religious organization, menkıbe, social values.

Giriş

Din, toplumu biçimlendiren ana unsurlardan biridir. Türk toplumunda din tarikatlar aracılığı ile büyük kitlelere ulaştırıldığından⁴ dinin bu biçimlendirici etkisinin, özellikle resmî eğitimin toplumun büyük çoğunluğu için söz konusu olmadığı dönemlerde tarikatlar tarafından sağlandığını ifade edebiliriz. Dinin kurallarını tasavvufun ve tarikatların anlam dünyası dahilinde yorumlayan şeyhler ve dervişleri ideal insan tipini, insan-ı kâmilî yetiştirme iddiasında olmuşlardır. Bunun için tarikatın ideolojisine de bağlı olarak birtakım değerleri vurgulamış, idealleştirdikleri değerler sistemini halka sunmuşlardır.

³ **Statement:** This article is derived from Zehra Hamarat's PhD dissertation entitled "Examination of Bayrami-Şemsi Tariqat Menakıpnamları in terms of Values in the Context of Their Effects on Social Life", prepared under the supervision of Assoc. Prof. Dr. Abdulkadir Emeksiz.

It is declared that scientific and ethical principles were followed during the preparation process of this study and all the studies utilised are indicated in the bibliography.

Conflict of Interest: No conflict of interest is declared.

Funding: No external funding was used to support this research.

Copyright & Licence: The authors own the copyright of their work published in the journal and their work is published under the CC BY-NC 4.0 licence.

Ethics Statement: Ethical permission was granted by Ardahan University Ethics Commission with the decision dated 25.09.2023 and numbered 2023-2ÖNP-0074.

Source: It is declared that scientific and ethical principles were followed during the preparation of this study and all the studies used are stated in the bibliography.

Similarity Report: Received – Turnitin/ Ithenticate, Rate: %25

Ethics Complaint: editor@rumelide.com

Article Type: Research article, Article Registration Date: 16.02.2024-Acceptance Date: 20.03.2024-Publication Date: 21.03.2024; DOI: 10.29000/rumelide.1454571

Peer Review: Two External Referees / Double Blind

⁴ İslamiyet'in Türkler arasında yayılma sürecinde şeyhlerin ve dervişlerin etkisi hakkında bk. (Barkan, 1942; Köprülü, 1984).

Tarikatlar belli bir değer sistemini halka sunarken iki önemli yönetime başvurmuştur. Bunlardan biri şeyhin rol model olması, ikincisi ise anlatılara başvurmadır. Rol modelle öğrenme etkili ama sınırlı bir yöntemdir. Rol model olan kişi hayatta iken ideal insanın hangi değerlere ve davranış kalıplarına sahip olması gerektiğini kendi şahsında gösterirken kişinin ölmesiyle rol model olma süreci de bitmektedir. Ayrıca modelden öğrenme kişiyi görenler ile sınırlıdır ve etkisinin mekânsal yaygınlığı da kısıtlı kalmaktadır. Ancak bu değer ve davranışlar rol model olan şeyhlere bağlı olarak anlatılmaya başlandığında kalıcılık ve yaygınlık sağlanmaktadır. Anlatılar ile şeyhi görme imkânı olmayanlara da ideal davranışlar ve değerler ulaştırılabilmektedir.

Tarikatların değer aktarım sürecinde başvurduğu anlatılar menkıbelerdir. Menkıbeler velilerin –her şeyhin velayet makamına ulaşmış olması gerekliliğini göz önünde bulundurduğumuzda aynı zamanda şeyhlerin– kerametlerini konu alan anlatılardır (bk. Ocak, 2010). Veliler/şeyhler Allah ile yakın ilişkisi olduğuna inanılan kutsal kişiler olduğundan velilere bağlı olarak anlatılan menkıbeler de yarı kutsal metinler olarak görülmektedir.

Hiçbir menkıbe sadece olay ifade etmek için anlatılmamakta, olaylar aktarılacak istenen ahlaki muhteva için kılıf işlevini görmektedir (Güngör, 1984, s. 105). Bu nedenle menkıbelerin toplum ve bireye sunduğu bu ahlaki muhteva ve değerler sistemi önemlidir. Menkıbeler dervişleri belli değerlere bağlı olarak eğiterek tarikat içinde bütünlüğü sağlarken topluma da belli ahlaki faziletleri gerçekleştirme alışkanlığı kazandırmaktadır (Ocak, 2010, s. 34-36). Menkıbeler tarikat mensubunun yetişmesinde etkili olduğu gibi toplum içinde de tarikatın propagandasını yapmış, olağandışı cezalandırma örnekleri ile insanları telkine açık hâle getirmiştir. Menkıbelerin bütün bu işlevlerini de göz önünde bulundurarak tarikatların birey ve toplum üzerindeki güçlü etkisini menkıbelerde aktarılan değerlerden hareketle tespit etmek amaçlanmıştır.

Makalenin inceleme bölümü değer kavramı üzerine kuruludur. Değer ise pek çok alanın konusu olduğundan farklı bakış açıları ve açıklamalarla şekillenmiş pek çok tanıma sahiptir. Bu makalede değerlerin özellikle sosyal psikoloji alanındaki açıklamaları göz önünde bulundurulmuştur. Değerler davranışları etkileyen faktörler, duygusal tepkiye yol açan ideallerdir. Belli bir davranışın ve yaşam biçiminin diğerinden üstün olduğu yönündeki istikrarlı inançtır ve bir şeyin arzu edilip olup olmadığını ifade etmektedir (Bilgin, 2003, s. 80; Güngör, 1998, s. 27).

Bu makalede Bayramî-Şemsî tarikatı menakıbnamelerinde aktarılan değerler tespit edilirken 10 temel değer kategorisi belirlenmiş ve bu temel değerlere bağlı alt değerlere de yeri geldikçe değinilmiştir. Temel değer kategorileri belirlenirken S. H. Schwartz (1992) tarafından geliştirilmiş olan değer ölçeği fikir verici olmuş ancak değer ifadeleri tarafımızdan belirlenmiştir.

Bayramî-Şemsî tarikatı ve tarikata bağlı menakıbnameler

Bayramî tarikatı 15. yüzyılda Hacı Bayram Veli tarafından Ankara'da kurulmuştur. Hacı Bayram Veli hayatta iken daha çok Ankara ve çevresinde etkili olan tarikat, Hacı Bayram Veli'nin ölümünden sonra Göynük, Gelibolu, Balıkesir, Bursa, İskilip, Larende, Bolu, Kütahya, Edirne, Urla, Aydın, Köşk, Akhisar, İstanbul ve Balkanlar başta olmak üzere Osmanlı coğrafyasına yayılmıştır. Hacı Bayram Veli'nin ölümünden hemen sonra tarikat iki temel kola ayrılmıştır. Bu kollardan biri Ömer Dede ile başlayan Bayramî-Melamîlik diğeri ise Akşemseddin ile temsil edilen Bayramî-Şemsîliktir (Bayramoğlu ve Azamat, 1992; Hamarat, 2015).

Hacı Bayram Veli'nin önemli halifelerinden biri olan Akşemseddin'e dayanan Bayramî-Şemsî tarikatı çoğu zaman Osmanlı yönetimi ile olumlu ilişkiler geliştirmiş hatta Akşemseddin'i konu alan menakıpnamede Osmanlılar için uzun süre problem teşkil eden Safeviler, Akşemseddin'in tarikat silsilesinden çıkarılmıştır (MA, 254b). Hacı Bayram Veli'nin tarikat silsilesine baktığımızda eğitim aldığı Şeyh Hamid'in hocasının, Safevilerin önemli ismi Hacı Ali olduğu görülmektedir (Bayramoğlu ve Azamat, 1992, s. 269; Şahin, 2015, s. 781). Ancak Enisî, Akşemseddin'in tarikat silsilesini aktarırken Hacı Ali'yi tarikat silsilesine almamış ve tarikatın Safevilerle olan ilgisini önemsizleştirmiştir. Ayrıca Osmanlı döneminin belki de en etkili şeyhülislamı olan Ebussud Efendi'nin babası Şeyh Yavsi'nin de Bayramî-Şemsî tarikatının etkili bir şeyhi olması dikkat çekicidir (Bayramoğlu ve Azamat, 1992). Anlaşıldığı kadarıyla Akşemseddin'den itibaren Bayramî-Şemsî tarikatı iktidara yakın olmuş ve siyasi iktidarla aynı çizgide varlığını sürdürmüştür.

Bayramî-Melamilere baktığımızda ise pek çok temsilcisinin düşünceleri ve söylemleri dolayısıyla idam edildiğini, sürgüne gönderildiğini ya da hapsedildiğini görmekteyiz.⁵ Daha öncesinde Hacı Bayram Veli'nin de II. Murad tarafından Edirne'ye çağırılıp belli bir süre göz hapsinde tutulduğu bilinmektedir. Hacı Bayram Veli'ye Osmanlı yöneticilerinin soru işaretleriyle yaklaşmalarında hocası, Şeyh Hamid'in de etkisinin olduğu belirtilmektedir. Zira Şeyh Hamid, Şeyh Bedreddin'le halvete girmiştir. Daha önce belirtildiği gibi Hacı Ali'den eğitim almış olması da sorun olarak görülmektedir ki sonrasında Hacı Bayram Veli'nin Şeyh Hamid'den giydiği kızıl tarikat tacını beyaza çevirmesinde Safevilerin sorun olarak görülmeye başlamasının etkili olduğu düşünülmektedir (Bayramoğlu ve Azamat, 1992, s. 269; Şahin, 2015, s. 781).

Tarikatın Bayramî-Şemsî kolunda Akşemseddin'den sonra yerine halifesi İbrahim Tennuri geçmiştir. Sonrasında İbrahim Tennuri'nin yerine geçen oğulları ve önemli halifesi Şeyh Yavsi üzerinden ilerleyen Tennuriye kolu ortaya çıkmıştır. Tennuri'nin oğlu Şeyh Kasım'ın halifesi Mecdüddin İsa ve yerine geçen oğlu İlyas Saruhani'ye tarikatın İseviyye kolu isnat edilse de bu kol uzun ömürlü olmamıştır. Mecdüddin İsa'nın halifesi olan ve Yazıcızade neslinden olduğu belirtilen Şeyh Hüsam ve halifesi Şeyh Bahri ile oğulları Şeyh Ali ve Muhammed Efendi, sonrasında ise Fatma-i Menemeniyye tarafından Bayramî-Şemsîlik 17. yüzyılın ikinci yarısına kadar İzmir, Urla, Köşk ve Akhisar çevresinde devam ettirilmiştir (Bayramoğlu ve Azamat, 1992; Hamarat, 2015).

Toplumu biçimlendirme noktasında etkili olan ve ideal insanı yetiştirme iddiasında olan tarikatların iktidar ile olan ilişkisi ve bağlantısı, bu söz konusu biçimlendirme ve ideal insan algısının içeriğini de etkilemektedir. O nedenle menkıbelerde aktarılan değerlerin bu ilişkiler ağı ile daha da anlamlı olduğunu söylemek gerekir.

⁵ İsmail Maşuki, Bünyamin Ayaşi, Hamza Bali, Sütçü Beşir Ağa çeşitli şekillerde cezalandırılan Bayramî-Melamî müntesiplerindedir. Konuyla ilgili ayrıntılı bilgi için bk. (Gölpınarlı, 1992; Tek, 2007).

Bayramî-Şemsî tarikatında aktarılan değerlerin tespiti için bu makalede tarikatın bilinen üç menakıpnamesine başvurulmuştur. Bunlar Enisî'nin yazdığı menakıpname⁶, İlyas Saruhanî'nin yazdığı menakıpname⁷ ve Türk Tarih Kurumu Kütüphanesi'nde bulunan menakıpnamedir.⁸

Menakıpnameler sözlü kültürde oluşan ve aktarılan menkıbelerin yazıya geçirilmesi ile oluşturulan eserlerdir. Menkıbeler ise veli kabul edilen şahsiyetin kerametlerini konu alan son derece etkili anlatılardır. Genellikle belli tarikat çevrelerinde anlatılan ve sorgusuz sualsiz kabul edilen bu anlatılar toplum ve birey hayatında çok etkili olmakta ve çok önemli işlevler üstlenmektedir. Menkıbelerde anlatılan olaylar günah sevap ekseninde sunulduğu için inananların hayatlarını şekillendirmekte ve inananlarda belli bir algı oluşturmaktadır. Tahsin Yazıcı'nın da belirttiği gibi bu anlatılarda şeyhler her şeyden üstün kabul edilmekte, hatta bazen Tanrı ile bir tutulmaktadır (Ahmet Eflâkî, 1953, s. XL-XLI).

Bu makalede incelenen menakıpnamelerden ilki Akşemseddin'in hayatını ve kerametlerini konu alan menakıpnamedir. Akşemseddin'in menakıpnamesi kapsamlı olarak Enisî tarafından kaleme alınmıştır. Onun yazdığı menakıpname biyografik mahiyette olup Akşemseddin'i konu alan pek çok araştırmada kullanılmaktadır. Enisî'nin yazmış olduğu menakıpnamenin pek çok yazma nüshası bulunmaktadır. Matbu nüshası da bulunan menakıpnamenin yazma nüshasını Bilal Aktan ve Mehmet Güneş (Emir Hüseyin Enisî, 2011) neşretmişlerdir. Ali İhsan Yurt ise matbu nüshayı yazmalarla mukayese ederek ve Akşemseddin soyundan gelen Sami Bey'in kontrolünden geçirerek yayıma hazırlamıştır (Emir Hüseyin Enisî, 1994, s. 6). Bu makalede Enisî'nin kaleme aldığı menakıpnamenin Manisa İl Halk Kütüphanesi Akhisar Zeynelzade Koleksiyonu 45 Ak Ze 261/2 numarada kayıtlı olan nüshası kullanılmıştır. Bu nüsha farklı bazı değerlere de yer verdiği için tercih edilmiştir.

Makalede incelenen diğer menakıpname Şeyh İsa'yı konu alan menakıpnamedir. Şeyh İsa'nın menakıpnamesini oğlu İlyas Saruhanî kaleme almıştır. Bu menakıpname Sezai Küçük ve Ramazan Muslu tarafından neşredilmiştir (İlyâs İbn-i İsa Akhisârî Saruhanî, 2003). Bu makalede menakıpnamenin Mısır Milli Kütüphanesi'nde bulunan yazma nüshası kullanılmıştır.

Makalede incelenen üçüncü menakıpname Türk Tarih Kurumu Kütüphanesi'nde bulunmaktadır. Şimdilik bilinen tek nüshası vardır. Bu menakıpname Bayramî tarikatının bilinmeyen birkaç şeyhine yer vermesi bakımından önemlidir. Menakıpname Zehra Hamarat (2015) tarafından neşredilmiştir ve bu makalede Hamarat'ın neşri kullanılmıştır.

Bayramî-Şemsî Tarikatı Menakıpnamelerinde Aktarılan Değerler

Kişinin benimsediği değerleri duygusal tepkilere yol açmakta ve değerli görülen şey tercih edilmektedir. Her insan belli değerler sistemine göre yaşamakta, sahibi olduğu değerler sistemi yaşam biçimini yansıtmakta, davranışını bu sisteme göre organize etmektedir. Bu nedenle, bir tarikata bağlanan bireyler için tarikatın bireylere sunduğu değerler sistemi önemlidir. Bayramî-Şemsî tarikatının insanlara sunduğu değerler aşağıda yer alan 10 temel değer kategorisine bağli olarak incelenmiştir. Burada şunu

⁶ Söz konusu menakıpname makale boyunca MA şeklinde kısaltılmıştır. Menakıpnamenin tam künyesi şu şekildedir: Emir Hüseyin Efendi, *Menâkıb-ı Akşemseddin*, Müst. Mahmud b. Mustafa Gelibovi, H. 1052. Manisa Akhisar Zeynelzade Koleksiyonu. No: 45 Ak Ze 261/2.

⁷ Söz konusu menakıpname makale boyunca MM şeklinde kısaltılmıştır. Menakıpnamenin tam künyesi şu şekildedir: İlyas b. İsa Saruhanî, *Menâkıb-ı Mecdeddin ve Âdâb-ı Sâlikin*, Müst. Ahmed, H. 1161. Mısır Milli Kütüphanesi Türkçe Yazmaları, ez-Zekiye-Mahtutatu Farisiyye ve Türkiyye. Bu yazmada varak numaraları okunamadığı için numaralar kütüphaneden alınan görsel numaralarına göre verilmiştir.

⁸ Söz konusu menakıpname makale boyunca BTM şeklinde kısaltılmıştır. Menakıpnamenin Türk Tarih Kurumu Kütüphanesi'nde bulunan nüshasının tam künyesi şu şekildedir: *Menâkıb-ı Hacı Bayram Veli ve Akşemseddin*, Türk Tarih Kurumu Kütüphanesi. No. Y.I/131.

da söylemek gerekir ki herbir değer aynı zamanda diğer değer kategorileri ve çeşitli alt değerler ile ilişkilidir ve bu 10 temel değer birbirinden bağımsız olduğunu söylemek mümkün değildir.

1. Adil olma

Adil olma hem kendi başına bir değer kabul edilip birey ve toplum hayatını etkilediği belirtilmekte hem de diğer pek çok değerle doğrudan ilgili görülüp adalet olmadan bazı değerlerin anlam ifade etmeyeceği üzerinde durulmaktadır (Hökeleki, 2009, s. 133).

İncelemiş olduğumuz menakıpnamelerde adil olma değeri genellikle adil olunmayan durumlar üzerinden anlatılmıştır. Özellikle toplumda adaleti sağlaması gereken kadı ve kadı naiplerinin⁹ adil davranmaması ve bu adaletsiz durumun toplum ve birey hayatında neden olduğu aksaklıklar, adil olmayan kadılar ve naipleri hakkındaki düşünceler menakıpnamelerde sıklıkla konu edilmiştir.

Adil olma değeri ile ilgili bilgiler özellikle Şeyh İsa menakıbında karşımıza çıkmaktadır. Şeyh İsa kadı naiplerinin cehennem ehli olduğunu belirtmekte ve dervişlerini onlardan uzak durması konusunda uyarılmaktadır. Konuyla ilgili şu menkıbenin caydırıcılığının yüksek olduğunu söyleyebiliriz:

Yörükândan Hamza Dede derler şeyhin bir dervişi vardı, seksen gün idi halvethanede gündüz saim ve gece kaim idi. Hayli nuraniyet tahsil etmiş ve daire-i azamuta ermiş idi. Hazret-i şeyh ol dervişi halvetten çıkarıp eydür: “Var bu gece evinde ol, giyeceklerin yudur ve tıraş ol ve gasl eyle, sabah geri gel.” dedi. Ol derviş vardı gitti ve ol gece şeyh nice emr ettiyse öyle etti. Ertesi sabah geri geldi, hazret-i şeyh ol dervişin yüzüne bakıp eydür: “N’oldu sana ki seksen günden beri tahsil ettiğin daireleri bir gecede tenezzül etmişsin ve yüzünden nuraniyet zail olmuş?” dedi. Ol derviş eydür: “Sultanım, ne günah ettim ola?” Hazret-i şeyh eydür: “Bundan gittikten sonra geri bunda gelince kime erdin ve kimi gördün ve kiminle musahabet ettin evinde ve yolda?” dedi. Ol derviş eydür: “Varıp geri gelince yolda kimseye tuş olmadım, lakin evimizde bir kadı konmuş, anı gördüm ve anıyla musahabet ettim.” dedi. Hazret-i şeyh eydür: “Naib bile mi?” Ol derviş eydür: “Bile.” Hazret-i şeyh eydür: “Ol naibin yüzüne baktın ve musahabet ettin mi?” dedi. Derviş eydür: “Ettim.” Hazret-i şeyh eydür: “Aşlı var, anın çün nuraniyet gitmiş ve sana cahim rayıhası sinmiş, şol şarap içen katında oturana hamr kokusu sindiği gibi. Gel tevbeni yenile, var yine halvete gir.” dedi. Geldi derviş tekrar tevbe etti, vardı halvete girdi, seksen gün dahi oturdu, evvel tahsil ettiğin ancak buldu bir an sohbet etmekle (MM, vr. 70a-70b).

Şeyh İsa'nın kadı naiplerini cehennem ehli kişiler olarak görmesinin nedeni, naiplerin adaletsiz davranmaları ve para ile iş görmeleridir (MM, vr. 70b-71a). Aşlında Şeyh İsa menakıbında sıklıkla zikredilen adaletsiz kadı ve kadı naibi tipinin sosyal hayatın bir yansıması olduğunu söyleyebiliriz. Zira 16. yüzyılın ikinci yarısından itibaren Osmanlı medreselerinde bozulmaların başladığı ve buna bağlı olarak adalet sisteminde de zaafaların yaşandığı, kadınların rüşvet ve himaye ile göreve geldiği ve buldukları yerde halka zulmettikleri belirtilmektedir (Uzunçarşılı, 1988, s. 123). Şeyh İsa'nın şu ifadeleri kadılarına bakışı yansıtmaları bakımından önemlidir ve adalet değerinin önemini ortaya koymaktadır:

Bir kişi geldi şeyh hazretlerine eydür: “Sultanım, oğlum ilimden feragat etti, tarikten çıktı ve yolundan azdı.” dedi. Hazret-i şeyh eydür: “Kadı naibi mi oldu?” Ol kişi eydür: “Evkafa nazır oldu.” Hazret-i şeyh eydür: “Tarikten çıktı, azdı dersin. Azmak ol vaktin olurdu tarikten çıkmaya idi, giderek kadı olaydı.” Ol kişi eydür: “Kadılar azgınlarmıdır? Hiç bunların iyisi yok mudur?” Hazret-i şeyh eydür: “Kadıların iyisi ak kargadan azdır, zira bunlar mezhep ulusunun reddin kabul etmişlerdir, amma kadı naibleri gibi değildir, irşada kabillerdir ve illa mallarının bünyadı yoktur, kendiler dahi bilirler. İleri

⁹ Naip: Birinin yerini almak anlamındaki naip yaygın olarak kadı vekili anlamında kullanılmıştır. Naipler büyük kadınların vazifelerinin tamamını ya da bir kısmını yerine getirmek için görevlendirilmekteydi. Özellikle İstanbul'da yaşayan kazaskerler, büyük ilmiye mensupları ve müderrisler taşralara ya da kendilerine arpalık olarak verilen yerlere gitmeyi buralara naiplerini göndermişlerdir. Naipler maaşlı olmayıp gördükleri davalardan harç almakta ve kadılarına da hisse vermektedir. Önceleri işinin ehli ve namuslu kişiler naiplik yaparken Osmanlı'nın son zamanlarında para ve hediyelerle iş yapan hatta yazı okuyamayan naipler ortaya çıkmıştır (Gibb ve Davies, 1964, s. 50-52; Pakalın, 1993, s. 644-645).

zamanda olan kadıların evlat ve emvalleri şimdi ne hâldedir, ekseri haraptır. Kişinin sonu mamur gerek.” dedi (MM, vr. 85b-86a).

Adil olma değeri söz konusu olduğunda incelemiş olduğumuz menakıpnamelerin dönemini yansıttığını, halk arasında var olan huzursuzluğun, adaleti sağlaması beklenen kadı ve naipleri hakkındaki algıların menakıpnamelere yansıdığını söylemek mümkündür.

Menakıpnamelerde adalet değeri ile ilgili dikkat çekici bir diğer nokta da ilahi adaletin sıklıkla söz konusu edilmesidir ki bu durum aslında adaletsiz naiplerin varlığı ile de ilişkilidir. İlahi adalet, adalete susamışlığın bir göstergesi olarak düşünülebilir. Ş. Mardin insanlardaki ilahi adalet inancını, adalete susamışlıklarının soyut plana aktarılması olarak değerlendirmektedir (Mardin, 1986, s. 34).

Konuyla ilgili olarak Şeyh İsa menakıbında örnekler yer almaktadır. Şeyh İsa, zalimlerin yaptıklarının yanına kalmayacağını “Allah kâdirdir, hakkından gelmiş, adl etmiş” ifadeleri ile dile getirmekte ve bununla ilgili bir olay menakıpnamede aktarılmaktadır (MM, vr. 58b-59b). Yine şeyhe karşı saygısızlık yapan kişiler, başlarına felaket geldiğinde bunu yaptıklarının cezası olarak görmekte ve ilahi adalete razı olmaktadır (MM, vr. 75b-76b).

2. Bağışlayıcı olma

Bağışlayıcı olma değeri menakıpnamelerde öç almama, kin beslememe; bunlar yerine cömertlik ve iyilik gösterme durum ve tepkileri ile yer almaktadır. Şeyhler bağışlayıcılık noktasında ideal kişiler ve rol modeller olarak zikredilmektedir. Şeyhler hem kendileri hemen her konuda bağışlayıcı olan kişiler olarak karşımıza çıkmakta hem de Allah’ın diğer insanları bağışlaması konusunda aracı olmaktadır.

Şeyhlerin aracılık konusundaki durumları ise menkıbelerde abartılı bir şekilde dile getirilmektedir. Dinin farz ibadetlerinin terk edilmesini ya da kul hakkını bile Allah’ın bağışlaması noktasında şeyhler aracı olabilmektedir. Bununla ilgili Akşemseddin menakıbında şöyle bir örnek yer almaktadır:

Evvela vilayetlerinden birisi budur kim bir gün Akşemseddin dervişleri ile sohbete gittiler, vardılar bir kimsenin mülkü içinde sohbet eylediler. Akşemseddin’e bir miktar nevm galebe eyledi, yattı, uyudu. Üzerin dervişler örtediler, yaz günleri idi. Biraz zamandan Akşemseddin uykudan uyandı. Dervişler azizin yüzüne baktılar, gördüler mübarek sakalı safi buz donmuş. Dervişler eyittiler: “Sultanım, ne oldü size kim böyle ıscık havada sakalınıza buz dondu?” dediler. Eyle olucak Akşemseddin hazretleri dedi kim: “Bu bizim sohbet eylediğimiz mülkün sahibi dünyadan ahirete nakl etti. Rabb’ime sual eyledim, acep bu yerin sahibi cennette midir yoksa cehennemde midir dedim. Hatiften nida geldi kim cehennemdedir dediler. Ben de bu âdemin azat olmasını talep eyleyip Rabb’ime tazarru’ niyaz eyledim. Bana emr eylediler, var sen cehennemden çıkar dediler. Eyle olsa ben de vardım ıscık cehennemde yokladım, bulamadım. Andan sovak cehenneme vardım, anda buldum.” dedi. “Çıkarınca sakalına buz donmuş.” dedi. “Rabb’ime sual eyledim, bu kişi cehenneme ne amelden ötürü lâıyk oldu dedim. Rabb’im bana dedi kim, bu kişi Müsülmanların yolun kendi yeri içine aldı, ol ecilden cehenneme lâıyk oldu.” dedi. Dervişler bu sırrı görüp her birisi hayrete varıp gözlerinden yaşlar revan olup her birisi fenaya vardılar. Bu kez Akşemseddin bu fena eden dervişleri nur-ı vilayet ile beşeriyet âlemine getirdi. Andan sonra dervişlerin muhabbeti ve teslimi Akşemseddin hazretlerine dahi ziyade olup derun-ı dilden hizmet eylediler (BTM, s. 40-41).

Söz konusu menkıbede Akşemseddin’in başka bir kula karşı işlenen suçu dahi affettiriyor olması, hatta o kişinin cehennemden kurtulmasının bile şeyhin eliyle olması, şeyhe neden bağlanılması gerektiği konusunda inanan insanlara ikna edici örnekler sunmaktadır. Şeyhlerin, kul hakkının ve affı olmadığı belirtilen farz ibadetleri yerine getirmeme günahının bağışlanmasında bile aracı olabildiklerine dair anlatılar, Şeyh İsa menakıbında da yer almaktadır (MM, vr. 76b-77a; 77a-78a; 83b).

Şeyhler incelemiş olduğumuz menakıpnamelerde her ne kadar koşulsuz affeden, kimseye düşmanlık beslemeyen, herkesi her koşulda bağışlayan kişiler olarak anlatılsa da şeyhlere karşı yapılan hataların Allah tarafından cezalandırıldığına dair de örnekler bulunmaktadır ki bu tür anlatımlar inananları şeylere karşı davranışlarında ölçülü olmaya ve şeyhlerden çekinmeye itmektir. Allah'ın şeyhe yapılan hatayı bağışlamadığına dair şöyle bir örnek aktarabiliriz:

Hazret-i şeyh bir gece halvetinden çıkar, Akhisar'ın gündoğusundan yana Çağlayık derler, bir akarsulu dere vardır, ol dereye varır ve su kenarında soyunur. Gasl edip ve abdest almak niyetinde iken Âdiloğlu derler Hasköy'den yuva âmili bir kişi gelir, ardından hazret-i şeyhin arkasına urur. "Kul musun?" der. Hazret-i şeyh eydür: "Kulun." Ol kişi eydür: "Kaçkın mısın?" Hazret-i şeyh eydür: "Kaçkının." Ol kişi eydür: "Tiz giyin, gidelim." Hazret-i şeyh giyinip tacın başına alıcak ol kişi gördü ki hazret-i şeyh kendidir, hemen atından indi, ayağına düştü. "Sultanım eksiklik ettim, bilmedim, siz dahi bildirmediniz, kaçkın kulun dediniz." Hazret-i şeyh eydür: "Kûşe-i halvette efendime hizmet etsem, öpsem, otursam böyle olmazdım. Kaçkın değilin ya neyin?" dedi. Ol kişi eydür: "Sultanım, günahım affet, bana beddua etme şayet helâk olam gidem ya bir derde mübtela olam kalam." dedi. Hazret-i şeyh eydür: "Pirim Şeyh Kasım sırrı çün ömrümde bir kişiye kast ile beddua etmedim. Hak Çalab'ım saklaya, şimden geri dahi ebedî etmeyem ve kimsenin helâkı kasdın kâdir Çalab'ıma dilek etmeye yüzüm tutmaz, korkarın, benim dileğim anın takdirine muvafık düşmeye diye. Ve hem falân kulun halk etmişsin, bi-nef'dir, götür demek gibi gelir. Anın çün Hâlık'la mahluk ortasına girmezsin. Var hâline, bize ettiğini biz affettik, amma zalim isen gafil olma, kâdir Çalab'ım bir senden azgın zalimi senin üzerine havale eyler. Ol sebep olur senin bir derde mübtela olmana yahut helâkına." dedi. [...] Birkaç günden sonra Şeytan Kulu derler bir kimse huruç etti. Geldi Alaşehir'i yaktı ve yıktı, harap etti. Saruhan vilayetinin halkı karşı vardılar, Alaşehir'in ovasında cenk ettiler, işbu Âdiloğlu ol cenkte bile bulundu sandılar, kaçarken ardından çaldılar, bir kolun düşürdüler, üç gün miktarı bir derde mübtela oldu ki figanı göklere çıktı ve az zamanda helâk oldu ve bu hadise oldukça hazret-i şeyh Kabe seferinde bulundu. Sağ ve salim ol seferden geldikte dervişler bu hadiseyi nice vaki olduysa bir bir takrir ettiler ve hazret-i şeyh eydür: "Sakin bizim pirimizi urduğu çün evvela kolun düşürüp andan helâk ettiler demeyin. Sizin bana takririniz muradımız olur." dedi. Dervişler eyittiler: "Ya sultanım sahih ol değil mi, hazretiniz ol vakit kâdir Çalab'ım senden azgın bir zalimi üzerine havale eyler diye remz ettiniz idi, yerin buldu." dediler. Hazret-i şeyh eydür: "Bize ol vakit gayret gelip gazapla ol kişiye teveccüh etmedik. Günahın affettik, gayret Hak'tandır, affetmemiş, kâdirdir, hakkından gelmiş ve adl etmiş..." (MM, vr. 58b-59b).

Böyle bir menkıbe şeyhin inananlar üzerindeki otoritesini kuvvetlendirme noktasında işlevseldir. Şeyhe yapılan kötülüğün ve saygısızlığın şeyh affetse bile cezasız kalmayacağına dair söylem kişileri şeyhe karşı davranışlarında ölçülü olmaya sevk etmektedir.

3. Doğru olma

Doğru ve dürüst olma Bayramî-Şemsi tarikatı menkıbelerinde sıklıkla dile getirilmektedir. Tarikatın lideri olan şeyhler özellikle dervişlere doğru sözlü olmaları, ikiyüzlülük yapmamaları, dürüst davranışları telkininde bulunmaktadırlar. Bu anlatılarda doğruluk ve dürüstlük Allah'a ve tarikata karşı olunca özel bir anlam kazanmakta ama genel anlamda herkese karşı doğru ve dürüst olunması beklenmektedir. Bir kişinin nefsine uysa da eğer insanları aldatmıyorsa insanîyet mertebesinde olduğunu vurgulayan şu ifadeler, doğru ve dürüst olmanın Bayramî-Şemsi tarikatının değerler sistemi içindeki yerini göstermesi bakımından önemlidir:

[...] ve eğer bir kimse yiye ve içe ve şehveti zayı eyleye ve mekr ve hile tefekküründe ola ve halkın yüzüne telbis ve şeytanet kıla ve yalan söylemeği âdet edine el iyazübillah hiç şüphe yoktur ol kişi henüz merite-i şeytaniyettir. Ve şol kimse ki yiye ve içe ve uyuya ve cima dahi ede amma merdüm azar olmaya, kendi hâlinde ola ve Allah'ın kullarına rahatlık ırgürmek talebinde ola ve rahatlık ırgüre ve rast sözlü ola, hiç şüphe yok ki ol kimse merite-i melaiktir. Ve şol kimse ki yemek ve içmek ve uyumak ve cima etmek üzerine oldu amma nefs-i emmareye uymayıp mekr ve hileden ve fitneden ve yalan söylemekten ve hasetten nefsini müberra kıldı ve sözde ve her işte rastlık üzerine oldu, ilm ü amel ve marifet talebinde oldu, yevmen fe yevmen terakkide oldu, tahkik ol kimse insanîyettir (MM, vr. 33a-33b).

İncelemiş olduğumuz menakıbnamelerde Allah'a karşı dürüst olma ibadetleri yerine getirme, elest bezminde verilen sözü tutma, ibadetleri gösteriş için değil sadece Allah'ın rızası için yerine getirme ile dile getirilmektedir (MM, vr. 41b; 58b). Tarikata ve şeyhe karşı dürüst olunması gerektiği de sıklıkla zikredilmektedir. Şeyhe karşı dürüst olmayıp şeyhi aldatanların başına belalar geleceği ise çeşitli menkıbelerde vurgulanmaktadır (MM, vr. 44b-46a).

Doğruluk değeri ile ilgili menakıbnamelerde dikkat çekici bir diğer nokta da gerçekten sufi olmayanların kıyafetleri ve davranışları ile kendilerini sufi gibi gösterdiklerinin ifade edilmesidir. Ayrıca hak etmediği hâlde tarikat tacı ve hırkası giyenlerden de şikâyet edilmektedir. Bu konuda özellikle bazı tarikat mensuplarının hak etmeyen kişilere hilafet verdiği üzerinde durulmaktadır (MM, vr. 114b-115b). Bütün bu şikâyetler toplumsal hayatta yaşanan huzursuzlukların ve Bayramî-Şemsî tarikatı içinde de hissedilen bir huzursuzluğun menakıbnamelere yansımaları olarak değerlendirilebilir.

Menakıbnamelerde dikkat çekici bir diğer nokta da ulaşılmak istenen amaca göre doğruluğun değer olup olmama durumunun değişmesidir. İslamiyet'i ve tarikatı anlatmak için dervişlerin doğruluktan uzaklaşması menkıbelerde olumlanan bir durum olarak yansıtılmaktadır (BTM, s. 68-69). Bu durumda amacın yalan söyleme ve dürüst olmamayı meşrulaştırdığını söylemek mümkündür.

Menakıbnamelerde doğru sözlü olduğunu ispatlama adına şeyhlerin keramet göstermek zorunda kalması sıklıkla karşımıza çıkmaktadır. Ehlisünnet inanışında şeyhin/velinin bilgisi ilhama dayandığı için şaşmaz, kesin doğru bilgi olarak görülmektedir (Yavuz, 2005, s. 96). Ancak bazı insanlar yalancı şeyhlerin de artmış olması sebebiyle gerçek şeyhlerin sözlerine kimi zaman inanmamakta, sözlerinin doğruluğu için keramet beklemektedir. Bununla ilgili şöyle bir menkıbeyi aktarmak mümkündür:

Rivâyet olunur ki yine bir gün birkaç kişiler Şeyh İbrâhîm hazretlerine gelüp didiler kim: "Sultânım, buyurun sizinle bir ayak seyirciğin eyleyelüm." didiler. Eyle olcuk Şeyh İbrâhîm yirinden turageldi. Bunlarla bir cânibe seyr-i tarîkı üzerine gitdiler. Yanınca giden âdemlerden birisi eydür: "Elhamdülillah, şükür sultânım sizin gibi bir azîzün zamânında bulunduk." didi. "Gerçi Hak sübhânehu ve ta'âlânun kıtında mücrim ve âsî kullarız, amma şimdi ümüzümüz budur kim sultânımın hürmetine Allâh ta'âlâ cümlemüzi mağfûr ide. Sultânuma bizüm i'tikâdımız bunun üzerinedür." didiler. Dahı didiler kim: "Sultânımdan recâ olunur kim işbu âşıklarına da bir vilâyet ve kerâmet gösterseniz. Bizüm de sultânuma i'tikâdımız dahı ziyâ[de] olur idi. Niçe kişiler sultânımın bunca vilâyetiniz ve kerâmetiniz görüp medhiniz iderler. Lutf eyle sultânım, bizden de dirîg eyleme. Biz de meddâhımız olalum." didiler. Fe'emmâ bunların gelmeleri ve bu sözleri söyledikleri Şeyh İbrâhîm'e muhabbeten diğil idi, bunların cümlesi münâfıklar idi. Hemân sözleri Şeyh İbrâhîm'i istihzâ idi. Azîz de bunların hâllerin ma'lûm idindi, bunlar âşıklar diğil kâziblerdür. Hemân Şeyh İbrâhîm'i imtihân için gelmişler idi. Bu kez azîz bunlara didi kim: "Siz bunda evliyâ sırrına muhabbete gelmediniz. Belki hemân imtihâna geldiniz." didi. "Bu sizin maksûd idindiğiz vilâyet, kerâmet görmek istediğiniz ma'nâyı şeyh işiğinde mürîd-i hakîkî olan kimselere ayân iderler. Hemân her bahâyim sıfat olan kimselere vilâyet, kerâmet göstermek [hayz-ı] ricâldür. Her kim avâmî'n-nâsa kerâmet gösterse Allâh kıtında ve cemî'-i enbiyâ vü evliyâ kıtında merdûd-ı ebedî olmağa sebeddür." didi. "Gelün, böyle sıfatdan vâz gelün." didi. Bu kez bunlar birbirine bakışdılar, gülüşdiler. "Ya'nî elinden gelmez de ne diyeceğün bilmez." didiler. Eyle olcuk ıztırârı lâzum geldi. Bu kez Şeyh İbrâhîm bunlara didi kim: "Bir mikdâr siz bu arada turun." didi. Şeyh İbrâhîm bir cânibe alup yürüyüvirdi. Anı gördiler, Şeyh İbrâhîm'ün gölgesi kendi yanlarında kaldı. Şeyh İbrâhîm ile bile gitmedi. Bakdılar, gördiler Şeyh İbrâhîm'ün yanınca gölge yokdur. Azîz bir mikdâr gitdi, dönüp yine geldi. Bu kez gölge yine azîze tâbî' oldı. Bunlar azîzde bu kerâmeti göricek cümlesi azîzin ayağına döküldiler. "Âmennâ vü saddaknâ. Böyle vilâyet, kerâmet kimseden zuhûr eylemiş diğildür." deyüp Şeyh İbrâhîm'den cümlesi dest-i tevbe eyleyüp dervîşi oldılar (BTM, s. 47-48).

4. İtaatkâr olma

Bayramî-Şemsi tarikatı menakıpnamelerinde itaatkâr olma daha çok müşit ile mürit arasındaki ilişkiler bağlamında ele alınmış; bununla birlikte Allah'a, peygambere, padişaha karşı itaatkâr olunması gerektiği de kimi zaman vurgulanmıştır.

Menkıbelerde itaatin getirdiği bir teslimiyet de sıklıkla vurgulanmaktadır. Allah'a ve emirlerine karşı teslim olmayanların nasıl cezalandırılacakları menkıbelerde anlatılmaktadır (MM, vr. 74a-75a; 103a-103b). Tarikat mensubundan beklenen itaat ve teslimiyetin boyutunu göstermesi bakımından şu ifadeler önemlidir:

“Kul olan efendisine muhtâc gerek. Virür ise yiyüp virmez ise aç gerek. Kendü mevlâsınun hizmetinde turmak gerek. Anun havâyicini mevlâsı kayurmak gerek. Bu fâriğ olmak gerek ki ol anı nereden görür ve bu anı fikr itmek gerek ki ol bunı ne esbâbıla kayurur. Ol anun işidür işlesün, bu kendüye emr olunanı işlesün.” (BTM, s. 39).

Bu ifadelerde mevla gerek Allah gerekse şeyh olarak düşünülün kayıtsız şartsız bir itaatin beklendiği görülmektedir. Şeyh söz konusu olunca çoğu zaman sorgusuz ve sualsiz bir itaat telkin edilmektedir.

İtaatkâr olma noktasında menkıbelerde vurgulanan, özellikle şeyhe itaat etmedir. Tarikat içinde şeyhe itaat kutsallaştırılmış, hatta şeyhe itaat Allah'a itaat ile bir tutulmuştur. Bununla ilgili örneği Şeyh Hüsam'ı konu alan menkıbede görmemiz mümkündür. Menkıbede anlatıldığına göre Şeyh Hüsam, Allah'a ne kadar sürede ulaşabileceğini soran bir kişiye teslim-i kül ile bir nefeste Allah'a ulaşabileceğini yani fenafillah makamına ulaşabileceğini söylemektedir. Gerçek bir müşid-i kâmilin böyle bir şey yapabileceğini söyleyen Şeyh Hüsam, böyle bir şeyhi bulan kişinin onun her dediğine teslim olması, şeyhin iradesine kendini teslim etmesi, ona hizmeti kendine nimet bilip yoluna canını kurban etmesi telkininde bulunur. Böyle bir şeyhe itaat, dinin kurallarına uymaktan bile daha üstün görülür. Şeyh Hüsam müşidinin gönlü Allah'ın harimidir, der. Şeyhe itaatin Allah'a itaat ve teslimiyet olduğunu belirtir (BTM, s. 58-59). Şeyhe itaatin kutsallaştırıldığı bu ifadeler son derece önemlidir.

Şeyhe teslim olmak ilahi iradeye teslim olmakla bir tutulduğu için büyük kitleler şeyhin her söylediğine itaat edebilmiştir. S. Ülgener 13 ve 14. yüzyıllarda yaşanan Batını içerikli ayaklanmalarda şeyhe körü körüne teslimiyetin etkisi olduğuna değinmektedir (Ülgener, 2006a, s. 133).

5. Kanaatkâr olma

Tasavvufta kanaatkâr olmak, dünya malına meyletmemek temel değerlerdendir. Pek çok tarikatta olduğu gibi Bayramî-Şemsi tarikatı menakıpnamelerinde de tarikat mensuplarına kanaatkâr olmaları, açgözlü olmamaları sıklıkla vurgulanmakta hatta dervişler bu değer ile özdeşleştirilmektedir. Menakıpnamelerde az yemek, az uyumak, az konuşmak telkinleri karşımıza çıkmakta ve dünya malının insanları Allah'tan uzaklaştıracağı belirtilmektedir. Ülgener, geleneksel ahlak anlayışında kanaatkârlık değerinin toplumun alt sınıflarına telkin edildiği ve böylece kısmetine rıza gösteren uysal ve pasif bir kitlenin yaratıldığını ifade etmektedir (Ülgener, 2006b, s. 132-134).

Bayramî-Şemsi tarikatında kanaatkârlık yönleri ile ön plana çıkarılan şeyhler Akşemseddin, Şeyh İsa, Şeyh Kasım ve Şeyh Hüsam'dır. Bu kişiler sahip oldukları kanaatkârlık dolayısıyla manevi makamları çok kısa sürede kat edip amaçlarına ulaşmışlardır. Akşemseddin, yedi gün boyunca bir kaşık sirkeden başka bir şey yiyip içmediği için ahlakı güzelleşmiş ve tarikatta aşılması gereken yolları kısa zamanda aşmıştır (MA, vr. 247a). Şeyh Kasım da aşırı derecede kanaatkâr olduğu, bütün dünyalıklardan feragat

ettiği için manevi birtakım özellikler kazanmış, suda yürüdüğünde ayağı ıslanmamış, sema ederken yerden yükselmiştir (BTM, s. 49; 53). Şeyh Kasım'ın kanaatkârlıkla ilgili şu ifadeleri tarikat içinde bu değere verilen önemi göstermesi bakımından örnek verilebilir:

“Ne sa’âdetli kişidir şol kimse ki Rabb’isi anı dâyim aç ve yalnızcak yürüde. Gündüz aç yürüye ve gece aç uyuya.” dirdi. Yine bu hâmile şâkir olurdu ve dürlü safâlar sürerdi. “Dünyâda bundan ulu ni’met olur mı, kişi dâyim aç ve yalnızcak olup Allâh’ı zâkir ola. Bir kimse dâr-ı dünyâda fakîr olup yine fakîrliğine şâkir ola, ne gökcekdür. Açlığını kendüye ni’met bile ve fakîrliği devlet bile. Kimseye ihtiyaç göstermeye ve hiçbir kimseye dünyâ için takâzâ eylemeye. Karnı aç oldukca gönlinün cilâsı arta. Dünyâ eline girmediğince derûnnun safâsı ziyâde ola. Fakîr olduğunca içi nûrıla tola.” dirdi (BTM, s. 49-50).

Kanaatkâr olma değeri ile ilgili menakıpnamelerde dikkat çeken bir diğer nokta Bayramî-Şemsî tarikatında mensupların devlette makam mevki edinerek zenginleşmesinin menedilmesidir, ancak elinin emeği ile kazanmak değerli görülmektedir. Dervişlere makam mevki edinip para kazanmaktan uzak durmaları söylenirken bir sanat edinmeleri yönünde telkinlerde bulunulmaktadır:

“Benim evladım ilim tahsil ederken sanat öğrensinler, hiç sanatsız olmasınlar. Sanatı olmayanların fiddünya zillet çekmeleri eksik değildir ve sanatsızlık kişiyi namerde muhtaç eyler ve azat iken kul eyler. Benim evladım ar etmesinler sanat öğrenmeye.” (MM, vr. 119a).

Kanaatkâr olmanın, dünyayı, masıvayı gönülden ve gözden çıkarmanın insana iki dünyada da mutluluk getireceği menkıbelerde vurgulanmaktadır. Şeyhler her ne kadar dünya malına meyletmese de bir şekilde kendilerinin ihtiyaçları halk tarafından karşılanmaktadır. Şeyh İsa bu durumu şu şekilde dile getirmektedir: “Biz gönülden çıkan masıvaya yine gönül vermeziz. Gayb hazinesi açıktır, hacet düştükçe alır, harçlanırız, dünya için ihtiyaç yok.” (MM, vr. 47b).

6. Sabırlı olma

Sabır özellikle Allah'tan gelen sıkıntı ve musibetler karşısında metanetli olma, şikâyet etmeme, Allah'tan gelen sıkıntıları gönül hoşluğu ile karşılamadır (Çağrı, 2008, s. 337.) *Kuran*'da telkin edilen sabır da benzer şekildedir ve kişinin doğru ve hayırlı bir işinde karşılaştığı zorluklara karşı dayanıklı olması; azim, metanet ve cesaret göstermesi anlamındadır. Ancak Türk toplumunun sabrı yanlış anladığı; yoksulluğa, başa gelen her olumsuzluğa katlanmanın, baskıya boyun eğmenin de erdem olarak görüldüğü belirtilmektedir (Özsoy ve Güler, 1997, s. 443).

Her durum karşısında gösterilen sabır ise erdem değildir. Hangi durumlarda sabır gösterilmesi gerektiğine dair H. Akseki'nin ifadeleri dikkat çekicidir. İnsan haysiyetini hiçe sayan durum ve olaylara, hakarete, sövülmeye karşı sabır fazilet değil zillettir. Allah'tan gelen şeylere sabır göstermek olumlanırken haksızlık, şiddet, sefalet, cehalet karşısında sabır göstermek haysiyetsizlik ve miskinlik olarak görülmektedir (Akseki, 1968, s. 167-168).

Bu açıklamalar her ne kadar sabrın çerçevesini çizmiş olsa da aslında sıklıkla başvurulan sözlüklerde ve incelediğimiz menakıpnamelerde sabır, bu tür örneklerle karşımıza çıkmaktadır. Sözlüklerde sabır, haksızlık, sıkıntı, acı, hastalık, yoksulluk, felaket gibi durumlara dayanmak, tahammül etmek olarak açıklanmaktadır (URL 1; URL 2).

Haksızlık ve yoksulluk gibi durumlara karşı sabrın erdem olmadığı belirtilse de aslında Türk toplumunda bu tür bir sabrın erdem olduğu anlaşılmaktadır. İncelemiş olduğumuz menakıpnamelerde de bu yönde ifadeler bulunmaktadır. Şeyhler, özellikle dervişlerine yoksulluğa karşı sabırlı olmalarını

telkin etmekte ve böyle bir sabrın Allah tarafından mükâfatlandırılacağını belirtmektedirler. Konuyla ilgili şöyle bir örnek verebiliriz:

Bir dürlü dahi bir gün dervişlerden birisi Şeyh Alî Efendi'nün hânesine gelüp Şeyh Alî Efendi'ye eydür: "Bir dâne dünyâlığım kalmadı, oğlancıklarım açlıktan bükeldiler. Benüm hâlüm nice olur?" didi. "İnanmaz isen işde gör." deyü çıkarup akçe kisesin azize gösterür. Şeyh Alî Efendi eydür: "Kesenî cebine koy." dir. Dervîş boş kiseyi cebine koyar. Bu kez başlar azize dünyâlığı olmadığından şikâyet ider. Aziz dervîşe eydür: "Sabr eyle, ceza' feza' eyleyüp durma. Allâh kâdirdür." dir. Eyle olcak dervîş eydür: "Sultânüm, sabra tâkatum kalmadı. Bir inanacak yirüm yokdur." dir. Bu kez aziz dervîşe eydür: "Allâhû ta'âlâ kâdir pâdişâhdur, cebünde olan akçe kisesinde bir akçen yoğken toldurmağa mâlikdür. Senün buna niçün i'timâdın yokdur?" deyicek dervîş eydür: "Sultânüm, bir işün olacağı görelüm. Yohsa olmayacak ma'nâyî niçün söylersin?" dir. "Benüm aklımı dahi beter perîşân eyledün." dir. Bu kez Şeyh Alî Efendi eydür: "Bire hey Allâh'a i'tikâdsuz kişi! İnanmaz isen çıkar kiseneye bak." dir. Bu kez dervîş cebinden kisesin çıkarup görseyidi altun, guruş, akçeyile kise toptolu olmuş. Hemân dervîşün sevindiğinden aklı başından gidüp oturur, bî-hûş olur (BTM, s. 107).

İncelemiş olduğumuz menakıpnamelerde hangi durumlarda sabırlı olunması gerektiği çeşitli örneklerle ele alınmakla birlikte asıl önemli nokta, kime karşı sabır gösterilmesi gerektiği konusundaki söylemlerdir. Bayramî-Şemsi tarikatı menakıpnamelerinde şeyhin her yaptığı ve her söylediğine her türlü koşulda sabır tavsiye edilmesi dikkat çekicidir. Şeyh söz konusu olunca her türlü sabır değerli ve kutsal olmaktadır. Dervîşten, şeyhin yaptığı dine aykırı gibi görünse bile, sabırlı olması beklenmektedir. Çünkü bütün bunların bir imtihan olabileceği belirtilmektedir (BTM, s. 50-51). Bu söylemler bize gösteriyor ki Bayramî-Şemsi tarikatı menakıpnamelerinde aktarıldığına göre sabrı değerli kılan olay ve durumların mahiyeti değil, sabrın kime karşı gösterildiğidir. Menkıbeler olay ve durumların önemini ortadan kaldırmakta, şeyhe sabrı kutsallaştırmaktadır. Hatta böyle bir sabrın dervîşi Allah'a ulaştıracağı belirtilmektedir.

Menkıbelerde sabır kimi zaman adalet değeri ile birlikte yer almakta ve özel bir anlam kazanmaktadır. Şeyhler kendilerine yapılan haksızlıklara sabretmekte, tepki göstermemekte, dervîşlerine de böyle bir sabrı telkin etmektedirler. Allah yapılan kötülüğü cezalandıracak olduktan sonra şeyh tepki göstermeyi de gereksiz bulmaktadır (MM, vr. 46b). İlahi adaletin yerini bulacağı inancı, aslında bayağılık olarak görülebilecek olan haksızlığa karşı tahammülü, erdem haline getirmektedir.

7. Saygılı olma

Saygılı olmak özellikle Türk toplumunun değerler hiyerarşisinde üst sıralarda yer almaktadır. Çalışmamızda geliştirmiş olduğu değerler ölçeğine yer verdiğimiz Schwartz saygılı olmaya, ölçeğinde alt başlık olarak yer vermiştir. Yedi farklı kültürde iyi insanın nasıl tanımlandığını araştıran Türk Smith, sadece Türk deneklerin iyi bir insanın sahip olması gereken değerler içinde saygılı olma değerine ilk sırada yer verdikleri sonucuna ulaşmıştır (2006, s. 2). Bu araştırma Türk toplumunda saygılı olmanın değerler hiyerarşisinde üst sıralarda yer aldığını ve toplum tarafından öncelendiğini göstermektedir.

İncelemiş olduğumuz menakıpnameler hem şeyhe gösterilmesi gereken saygının içeriğine, saygı davranışına dair örnekler vermektedir hem de şeyhe yapılacak herhangi bir saygısızlığın nasıl cezalandırılacağına sayısız örnekleri ile doludur. Şeyh kutsaldır ve kutsala yapılan saygısızlık menkıbelerde asla cezasız kalmamaktadır. Bununla ilgili şöyle bir örneği aktarabiliriz:

Hazret-i şeyh Kayseri'den gittiler, gelip bir kervansaraya kondular. Meğer anda hayli bezirgân konmuş idi, bunları gördükte birbirine gizlice latife edip pilav düşmanların görün dediler. Akşamı ve yatsıyı kılıp hazret-i şeyh bir miktar nasihat edip ve bir miktar dervîşler zikir edip dua olunduktan sonra yattılar, uyudular. Bir zamandan sonra bezirgânların birisi: "Medet sultanım, medet!" diye feryada başladı. Cümle ol kervansarayda hazır olanlar uyandılar, ol kişi dahi medet sultanım

demekte. Od yaktılar, ol kişiyi uyardılar: “Ne gördün?” dediler. Ol kişi eydür: “Akşamın gelen azize gizlice birbirimiz katında pilav düşmanı dedim, latife ettim idi, hemen gözüme uyku geldikte beni kucaklayıp göklere doğru süzülür, tâ arş altına varınca gitti. Arş altına vardıkta bir kenar buldu, bana yapış dedi, ben de yapıştım. Hemen beni kapı koyverdi, arş altında salındım kaldım. Karşıma geçti eydür, derviş gördükte bir dahi lağv eder misin, ben de medet sultanım şimden geri etmeyeyin derin, tazarrum oldur.” dedi. Yerinden durdu, abdest aldı, hazret-i şeyhin katına varıp elin alıp tevbe etti (MM, vr. 5b; 8b-9a).

Bayramî-Şemsî tarikatı menakıbnamelerinde özellikle şeyh ve dervişi arasındaki saygının nasıl olması gerektiği konusunda bilgi bulunmakla birlikte, Şeyh İsa menakıbında toplum hayatını düzenlemeye yönelik birtakım saygı davranışlarının telkin edilmesi de dikkat çekmektedir. Şeyh İsa'nın bir dervişin şeyh ve pirine nasıl saygı gösteriyorsa anne babasına ve büyüklerine de öyle saygı göstermesi gerektiğine dair ifadeleri bu konuda örnek verilebilir (MM, 5a).

8. Tevazu sahibi olma

Alçakgönüllülük anlamındaki tevazu menkıbelerde genellikle zıddı olan kibir kavramı ile karşımıza çıkmaktadır. Şeyhler tarikat içinde tevazu sahibi insanlar olarak tanıtılmaktadır. Bayramî-Şemsî tarikatı adabında ise tevazu önemli bir yere sahiptir. Bu tarikat söz konusu olduğunda tevazuyla ilgili akla gelen ilk menkıbe Akşemseddin'in Hacı Bayram Veli'ye bağlanmasıdır ve tamamen kibrin nasıl yok edilmesi gerektiğini konu almaktadır (BTM, s. 39-40).

Bayramî-Şemsî tarikatında tevazu Hacı Bayram Veli ve Akşemseddin ilişkisinde olduğu gibi hem intisapta çok önemli bir konudur hem de sosyal ilişkilerde önemsenmektedir. Bununla ilgili şöyle bir menkıbeyi örnek olarak verebiliriz:

Şeyh hazretlerine bir kişi geldi eydür: “Sultanım tefekkür ehli kimdir?” Hazret-i şeyh eydür: “İki hâl var tefekkür-i ulema'-i zahirde, tefekkür ehli şol muhtesiblerdir ki elin ilmüne ve ameline dahl ederler eksiğin ararlar da kendilerde olan noksanı görmezler. Her biri mütekebbirlerdir, kimseyi gözlerine almazlar. Her kişi katlarında anılsa hayırla yad etmezler, ne cahildir ol derler. İlahi benim evladım bunların gibi el eksiğin yoklayıcı olmaktan sakla.” dedi. Ve dahi buyurdu ki: “Ol iki hâlin biri ehl-i batındadır, ulema-i batında ehl-i tefekkür şol muhtesiblerdir ki kendi özürlerine nazar edip ve kendi noksanların bulup kendi ilimlerin ve amellerin eksiklik üzerine anlayıp iyilikler tefekküründe olup kendileri ziyade mayup ve nakıs anladıkları ecilden elin hâline muttali olmazlar. İlahi, benim evladım bunlardan eyle, kendilerin görüp gururla yürümesinler, kendi hâllerinde yerince yürüsünler, hâllerin bilip ilm ü amel ziyade olmak tefekküründe olalar, her birinden kimesne incinmeye.” dedi (MM, vr. 104b).

Bu menkıbe Bayramî-Şemsî tarikatında kendi eksiğini bilip başkasının eksiği ile ilgilenmeyen, kimse hakkında kötü söz söylemeyen, kibirli olmayan, tevazu sahibi nesillerin istendiğini göstermektedir.

İncelemiş olduğumuz menakıbnamelerde tarikat mensubunun hem davranışları hem de kıyafetleri ile gösterişten ve kibirden kaçınmaları, alçakgönüllü olmaları gerektiği vurgulanır. Bununla ilgili Şeyh İsa'nın ifadeleri dikkat çekicidir. Şeyh İsa “... ve eğinlerine kaftan aldıkça yenlerin sokalar yahut koltuğundan kolların çıkaralar ve kaftanların kati uzun giymeyeler.” demektedir (MM, vr. 24a). Menakıbnamede aktarılan bu ifadeler Akşemseddin'in *Kaşifu'l-Muşkilat* adlı eserinde verdiği bilgilerle anlam kazanmaktadır. Bu eserde aktarıldığına göre yenleri ve boyu uzun kıyafet giymek kibir göstergesidir ve dervişler tevazu göstergesi olarak yeni ve boyu kısa kıyafetler giymeleri noktasında teşvik edilmektedir (Akşemseddin, 1994, s. 210-212).

Tevazu sahibi olmayıp kibirli olan kişilerin nasıl cezalandırılacağı menkıbelerde sıklıkla zikredilmektedir. Hatta kibir dervişe, tarikatta kazandığı manevi mertebeyi bile kaybettirebilmektedir. Konuyla ilgili şöyle bir menkıbeyi örnek verebiliriz:

Bir dürlü dahı Şeyh Hüsâm Efendi bir dervîşine bi-iznillâh iki dâne cin hizmetkâr virür. Fe’emmâ dervîş, şeyhinün kendüye iki dâne cin hizmetkâr virdiğın bilmez, kendinün amelinden hâsıl oldu sanur. Günlerde bir gün bu dervîş Hüsâm Efendi ile bir yola giderler. Yolda giderken dervîş önce bir mikdâr ilerlek gider. Anı görür, dervîşün önünden beri bir Yahûdî gelür. Hemân bu dervîş bir kerre temâşâ itmek için yanında olan cinlere emr ider, ikisi bile Yahûdî’nün birisi bir omuzuna biri dahı bir omuzuna binerler. Darbı[la] Yahûdî’yi atdan yıkarlar. Bu kez Yahûdî: “Bire öldüm, bire gitdüm, bire gözlerüm petledi.” diyü feryâd ı figânlar ider. Dervîş bunun seyrine bakar. Yahûdî cinleri görmez, dervîş görür. Hele ne hâlise dervîş Yahûdî’yi cinlerin elinden halâs eyler. Bu kez Yahûdî dervîşe çıkarur birkaç yüz akçe virür. Dervîş de Yahûdî’yi atına bindürüp gönderür. Yahûdî gidicek dervîş kendüye eydür: “Şimden girü şeyhe ihtiyâcum kalmadı. İki dâne cin hizmetkârım var, her ne emr idersem işlerler. Şimden girü dünyâlığı tamâm iderin.” deyü gönlüne gelicek hemân ikisi bile gâ’ib olurlar. Dervîş dört yakaya bakar, cinler yokdur. Aceb bu ne hâldür deyü dervîş bu ta’accübdeyiken ardından Hüsâm Efendi yitişüp dervîşe eydür: “Kanı ol cinler? Bir hizmetcik buyurun işlesünler.” dir. Dervîş eydür: “Sultânım, bunda yokdur. Bilmem kande gitdiler.” deyicek Şeyh Hüsâm Efendi eydür: “Bire bezbaht! Evvelde senün mi sandun? Hemân sana iki cin hizmetkâr virmekle ne tiz gönlün büyüdü?” deyicek bu kez dervîş kabâhatin bilüp, tekrâr Şeyh Hüsâm Efendi’den dest-i tevbe eyleyüp, inkân terk idüp hak yola sülûk eyler (BTM, s. 68-69).

9. Tevekkül sahibi olma

Tevekkül en öz haliyle Allah’a güvenme, her işinde Allah’a dayanma olarak açıklanabilir. Süleyman Uludağ tevekkülün mala, nefse, halka, Hakk’a güvenmek şeklinde dört çeşidini sayar ve insanların Hakk’a tevekkül etmekle yükümlü olduklarını belirtir (2012, s. 3). Menkıbelerde tevekkül dikkat çekici iki yönüyle karşımıza çıkmaktadır. Biri bu güvenme, tevekkül etme durumunun şeyhe karşı da olabileceği; diğeri ise şeyhlerin özellikle rızık konusunda aşırı bir tevekküle sahip olmaları şeklindedir. Şeyhe tevekkül şu şekilde dile getirilmekte ve kutsallaştırılmaktadır:

Ve dahı tevekkül ana dirler kim dervîş olan kişi şeyhinün işiğın bekleye, tâ şeyhi ana himmet eyleyüp şeyhinden nasibin alınca şeyhinün kapısında tevekkül eyleyüp bekleye, tura. Eğer böyle eylemezse ol kişide ne sabır vardır ve ne tevekkül vardır.” Ve dahı eydüdü: “Sabır ve tevekkül didikleri insânı visâl-i hazrete ulaşturmaktadır. Bundan gayrıya sabır ve tevekkül hemân bir kuru hayâldür. Ömrünü zâyil eylemekdür.” didi. Eyle olsa ol kişi dünyâyâ hayvân gelür, yine hayvân gider, bir nesne fehmi idemez (BTM, s. 51).

Tarikat mensupları özellikle rızık konusunda tevekküle sahiptir ve bir şekilde herhangi bir talep veya gayretleri olmasa da kendilerine Allah’ın rızık göndereceği yönünde bir inanışa sahiptirler. Ülgener aşında İslamiyet’te olmayan böyle bir tevekkülün tasavvufla birlikte yaygınlaştığına ve toplum hayatında birtakım aksaklıklara yol açtığına değinmektedir (2006b, s. 82-83). Menkıbelerde böyle bir tevekkülün örneği olarak şunu verebiliriz:

Hazret-i şeyh mescitte akşam namazın kılıp birkaç dervîşle evine geldi. Önüne taam getirdiler. Dervîşin biri eydür: “Sultanım mescitte bir dervîş kaldı, biraz katlanalım mı yoksa varalım gel diyelim mi?” Hazret-i şeyh eydür: “Mescitte ol dervîş neyler?” Dervîşler eyittiler: “Namaz kılar.” Hazret-i şeyh eydür: “Kon amı haline, siz taamınız yin, hizmet ettiği kadirdir, ona gıda gönderir.” dedi. Taamı yediler ve ellerin yudular. Zikre başlayınca ol mescitte kalan dervîş geldi, bir miktar oturdu. Gördüler kapıdan içeri bir hatun girdi, geldi selam verdi. Koltuğunda bir yağla yoğrulmuş pide var, hazret-i şeyhin önünde kodu, döndü gitti. Hiç tınmadı. Hazret-i şeyh eydür: “Ne hatundur görün.” dedi. Çıktılar, ardınca: “Ne hatunsun?” dediler. Hemen sual ettikleri gibi gaip oldu. Geldiler hazret-i şeyhe: “Gaip oldu, haber alamadık.” dediler. Şeyh hazretleri eydür: “Ol hatun gaip olmasa bu pideden siz de bile yeseniz olurdu. Gaip olucak pide namaz kılan ve mescitte kalan dervîşindir, kibel-i Hak’tan gönderilmiştir.” (MM, vr. 80a-80b).

Bu menkıbe tevekkül sahibi olmanın Allah tarafından nasıl mükâfatlandırılacağını göstermesi bakımından da önem taşımaktadır.

10. Yardımsever olma

Bayramî-Şemsî tarikatı menakıpnamelerinde yardımseverlik önemsenmektedir. Özellikle şeyhlerin yardımseverliği üzerinde durulmaktadır. Şeyhler herkese karşı yardımsever kişiler olarak yansıtılmakta, insanlar şeyhten başka kimsenin çözemeyeceğine inandıkları, çaresiz kaldıkları, baş edemedikleri problemleri için şeyhin yardımına başvurumaktadırlar. Ancak burada önemli nokta şeyhin kendine mensup olanlar başta olmak üzere insanlara sadece bu dünyada değil öte dünyada da yardımcı olduğunun menakıpnamelerde vurgulanmasıdır. Şöyle bir menkıbeyi konuyla ilgili örnek verebiliriz:

Hazret-i şeyh eydür: “Bir cuma gecesi kabirlere irdim, dua ettim, vardım, gördüm üç kabirde od yanar. Birine yakın vardım, gördüm benim dervişlerimden biri. Dervişin kabrinin bir tarafı delinmiş, kâh kâh ol delikten bir yalın gelir, yüzüne dokunur. Muhkem yakar, geri çekilir. Ben eyittim: ‘Derviş bu yalın nedir? Gelir, yüzün yakar, gayrı yerin yakmaz, geri çekilir.’ Ol derviş eydür: ‘Kâh kâh sakalım kırkardım, anın çün kâh kâh gelir, bu yalın yüzüm yakar, gayrı yerim yakmaz.’ dedi. El kaldırdım, Rabb’ime dua ettim. ‘Ey benim kâdir Çalab’ım, bu dervişin azabın kaldır, inayet eyle.’ dedim. Filhâl ol yalın kesildi ve ol delik berkindi. Ol derviş rahat oldu. Gittim, ol od çıkan kabrin birine dahi vardım, gördüm bir köşesinden yalın çıkar. Bir omuzun yakar, kızıl oda döndürür, dahi geri çekilir ve eğlenmez, geri gelir yakar. Ol kişiye ben eyittim: ‘Bu od bir omzun yakar, gayrı yerin yakmaz, sebebi nedir?’ didim. Ol kişi eydür: ‘Bir dar yolda giderken bir er avradının omuzu omuzuma dokunmuş idi, hemen günahım olur.’ dedi. Kâdir Çalab’ımdan diledim, tazarrular ettim, def oldu. Ve ol od yanan kabrin birine dahi vardım, baktım, gördüm bir kızın başı göğsünden yukarıya bile od olmuş, yanar, gayrı yeri yanmaz. Rabb’ime yalvardım: ‘Ey kâdir Çalab’ım, bu kızın başından bu odu kaldır, inayet eyle, lütfunla rahmet eyle.’ dedim. Filhâl od sakin oldu. Hâl diliyle bu kıza: ‘Bu od nedir, başın yakar, ayağın yakmaz?’ dedim. Ol kız eydür: ‘Bir gün kapımızdan başım taşra çıkardım, yola bakınca bir yiğit geçip giderken beni gördü. Ben de anı gördüm, geri çekildim, göğsümden yukarıya gördü. Anın çün başım yanar, ayağım yanmaz.’ dedi. Ben eyittim: ‘Ne kadar zamandır sana böyle azap olur?’ Ol kız eydür: ‘İki yüz elli yıl vardır fevt olup kabre gireliden, ta kabriye kodukları günden beri işbu azap bana olur, gece ve gündüz sakin olmaz.’ dedi. Hazret-i şeyh eydür: ‘Korkma kızım, şimden geri Hak taâla inayet etti. Azap olmaktan kurtuldun, ebedî azap olmaktan zina edenler korksunlar.’ dedi (MM, vr. 76b-77a).

Bu menkıbede şeyh, manevi gücünün etkisiyle hem müntesibine hem de tanımadığı bir kişiye yardımcı olmuş, Allah katında olan manevi mertebesini yardım etmek için kullanmıştır. Şeyhin kendine bağlı olanlara bu tür yardımlarda bulunabildiği inancı halk üzerinde şeyhin nüfuzunu güçlendirmekte, şeyhe biat ve bağlılık baskısını kuvvetlendirmektedir.

Bayramî tarikatı içinde Hacı Bayram Veli yardımseverlik değeri ile özdeşleştirilmektedir. Onun ihtiyaç sahipleri için dilenecek kadar yardımsever olduğu algısı ise sadece menakıpnamelerde değil başka eserlerde de zikredilmektedir (Bk. Hoca Sadettin Efendi, 1992, s. 177; Benekay, 1966, s. 62, 71, 83). Menakıpnamede konuyla ilgili örnek ise şu şekildedir:

Hacı Bayram Sultan kuddise sırrahu hazretlerine bir kişi geldi eydür: “Sultanım bir namzedim vardı, atam öldükte bana vermez oldular. Benim ol namzedime muhabbetim de var ve anın dahi bana muhabbeti var derler. Benim hâlim ne olur?” dedi. Sultan hazretleri eydür: “Gel bana ol namzedimin atası kande olursa göster.” dedi. Ol yiğit sultan hazretlerinin önüne düştü, vardı kayınatası olacak kişiyi gösterdi. Sultan hazretleri “Kızın bu yiğide ver, ayırma.” diye o kişiye hayli minnetler eyledi. Ol kişi eyitti: “Sultanım sizin yüzünüz suyuna ol yiğide kızım vereyin; lakin cihaz etmeğe kudreti yoktur. Kızı hangâha gönderelim, yerinmesin, bir miktar cihaz edip âdet üzerine gelin edip vermesine himmet edin.” deyip kızın hangâha getirip sultan hazretlerine teslim edip gitti. Andan sonra sultan hazretleri ol yiğide eydür: “Kızı atası hangâha getirdi, cihazına kudret var mı?” dedi. Ol yiğit eydür: “Sultanım, ezelden kudretim olmadığı ecilden vermediler idi. Bir habbeye kâdir değilim.” dedi. Sultan hazretleri kendide yokladı, bir habbe bulamadı. Ol yiğidin eline bir zenzil verdi ve ol zenzilin bir kulpuna kendi yapıştı, dervişler ardınca zikirle Engürü şehrinin içini ve pazarın gezdiler. Bir kişi

sultan hazretlerine geldi eydür: “Bu zenbil getirip gezdiğinden muradın nedir?” Sultan hazretleri eydür: “İşbu zenbil getiren yiğidin namzedi için cihaz etmek isterin.” dedi. Ol kişi eydür: “Sultanım siz hangâha varın ol cihazı bilcümle biz edelim.” dedi. Hemen ol saat zikri dindirdi. Şehir içinden hangâha varınca zıkr olundu ve hangâha geldikte ol yiğide eydür: “Şimden geri ber-murat ol, biz senin için terk-i edep ettik.” diye istiğfara başladı (MM, vr. 16a-16b).

Menakıpnamelerde dikkat çekici bir diğer husus, şeyhlerin söylemlerinde kimi zaman dervişlerden yardım talep edilmemesi yer alsa da (MM, vr. 22b; 23b) aslında pek çok menkûbe şeyhe ve dervişe karşı olan yardımın nasıl ödüllendirileceğine dair sayısız örnekler içermektedir. Şeyhe ve vakfına yardım eden kişilerin özellikle ahiret hayatında alacakları ödüller ise böyle bir yardımseverliğe karşı güçlü bir motivasyon oluşturmaktadır. Şeyh İsa, insanı hem dünyada hem de ahirette kurtaracak on hasletten birinin dervişlere yardım olduğunu belirtmektedir (MM, vr. 64b). Yine Şeyh İsa'nın dervişlerinden birinin tekkeye yaptığı yardım dolayısıyla ahirette ödüllendirildiği, menakıpnamede anlatılmaktadır (MM, vr. 66b). Şu menkûbede Müslüman olsun ya da olmasın herhangi birinin tarikat mensuplarına yaptığı yardımın kurtuluşuna vesile olacağı aktarılmaktadır:

Hazret-i şeyh Kayseri'den gelirken Timurcu dedikleri kasabaya uğradı, yatsı vakti vardı, geldiler bir konak yeri aradılar ki konalar. Hiçbir münasip yer bulunmadı. Akıbet bir kâfir buldular, eline birkaç akçe verdiler, vardı bir tenha evi varmış, açiverdi, kondular. Dervişler yattılar, uyudular, hazret-i şeyh tâ sabah olunca oturdu ve ezan oldu, dervişler kalktılar, abdest aldılar ve yaraklandılar ki gideler. Ol ev veren kâfir geldi eydür: “Namazı kıldıkta bir miktar sakın olun, oğul ve kız ile imana gelmek isterim.” dedi. Dervişlerden birisi eydür: “Ne hâl oldu sana ki oğul ve kız ile imana gelirsin?” Ol kâfir eydür: “Ben bu gece çok nesne gördüm. İnşallah namazı kılın da hazret-i şeyhin önünde takrir edeyim, dinleyin.” dedi. Namâzı kıldılar, ol kâfir geldi, hazret-i şeyhin elin öptü ve önüne oturdu, eydür: “Sultanım, gece bir vakıam oldu, meğer kıyamet kopmuş, kâfir ve Müsülman ayak üzerine gelmiş, her kişi başka başka teftiş olunur. Bizim evvel geçen dedelerimizin dedeleri teftiş olunup bir bir cehenneme sürdüler. Andan sonra dedem ve atam teftiş olunup anları dahi cehenneme sürdüler. Bana yapıştılar, gel sen de teftiş olun dediklerinde siz çıkageldiniz, ol beni tutanlara eyittiniz, kon bunu dursun, teftiş yerine biz iletevüz, evine konduk üzerimizde hakkı vardır dediniz. Ol beni tutanlar koyuverdiler, kurtuldum ve bu rüyayı gördükten sonra uyandım ve hatunum dahi uyardım. Bu rüyayı ana dedim. Hatunum eydür, ben de gördüm bir rüya, bir derin çukura od yakmışlar, iki Arap beni tutup ol çukur kenarına ilettiler, getirip oda atınca evimize konan şeyh geldi kurtardı. Bu şeyhin dini haktır, ikimiz dahi Müsülman olalım.” deyip küfrü giderip imana geldi ve hatunu, oğlu ve kızıyla imana gelip cümle hazret-i şeyhten tevbe ettiler (MM, vr. 14b-15a).

İncelemiş olduğumuz menakıpnamelerde şeyhten yardım gören kişilerin şeyhin gücünü onaylaması ve tarikatına bağlanması dikkat çekicidir. Şeyhten yardım gören kişilerden böyle bir onaylama ve bağlılık beklendiğini söyleyebiliriz.

Sonuç

Tarikatlar Türk toplumunda belli bir dönemde ideal insanı, insan-ı kâmilî yetiştirme iddiası ile belli değerlerin aktarılması ve değerlere yeni içerikler kazandırılması sürecinde etkili olmuştur. Tarikatların toplum üzerindeki etkisini anlamaya çalıştığımız bu inceleme sonucunda belli değerlerin şeyhlere, halifelere ve dervişlere bağlanarak etkili bir yöntemle aktarıldığı anlaşılmıştır.

Tarikatlar aktarmak istedikleri değerleri, insan-ı kâmilin hangi değer ve davranışlara sahip olması gerektiğine dair bilgiyi genellikle iki temel yöntemle insanlara sunmuşlardır. Bunlardan biri kutsal kabul edilen ve sözlerine, inananlar tarafından itiraz edilmesi mümkün dahi olmayan şahıslar olan şeyhlerin rol modelliğidir. Rol model olmak, istendik davranış ve değerleri şahsın modelinde göstermek çok etkili bir yöntemdir. Şeyh hayatta iken etkili bir rol model olmaktadır. Ancak rol model olmaktan belki de daha etkili ve uzun soluklu olan diğer bir yöntem anlatılara başvurmaktır. Şeyh öldükten sonra rol modelliği sona erse de menkûbeler aktarılmak istenilen değer ve benimsetilmek istenen davranış kalıplarını belli bir kurgu dahilinde hem şeyh hayatta olsa dahi görme imkanı olmayanlara ulaştırmakta

hem de şeyhe bağlı olarak anlatılan bu değer ve davranışların yüzyıllarca yaşatılmasını ve etkili olmasını sağlamaktadır. Bu noktada menkıbelerin son derece önemli anlatılar olduğu anlaşılmıştır.

Bayramî-Şemsî tarikatına ait üç menakıbnameyi incelediğimiz bu çalışmada değerler on temel değer altında işlenmiştir. Bu temel değerlere bağlı olarak alt değer kategorileri de belirlenerek menkıbnamelerden tespitler yapılmıştır.

Adil olma değerinin diğer pek çok değerle de ilişkili olduğu ve özellikle ilahi adalet söyleminin menkıbelerde sıklıkla dile getirildiği anlaşılmıştır. Dönemin toplumundaki adaletsizlikler menkıbelere yansımış ve adalete susamışlık ilahi adalet beklentisi ile dile getirilmiştir. Bağışlayıcılık değerine baktığımızda ise Bayramî-Şemsî tarikatı şeyh ve dervişlerinin bağışlayıcılık yönleri ile öne çıkarıldığı anlaşılmaktadır. Ayrıca şeyhlerin farz ibadetleri yerine getirmeme günahının ya da kul hakkının affedilmesinde bile kul ile Allah arasında aracı olabileceği inanışı, şeyhe bağlanma noktasında inananlara ikna edici örnekler sunmaktadır. Doğruluk ise amaca göre bir değer haline gelmektedir. Yalan söylememek pek çok menkıbede vurgulanmakla birlikte din ve tarikat söz konusu olduğunda yalan söylenebilmekte ve bu olumsuz bir şey olarak değerlendirilmemektedir.

Menkıbelerde en dikkat çekici sonuçlardan biri itaatkâr olma değeri ile ilgilidir. Şeyhlerin yaptığı her şeyin yanlış bile olsa itaat davranışı ile karşılanıp boyun eğilmesi gerektiği belirtilmektedir. Şeyh kutsal kabul edildiği için itaat edilmeli inanışı yaygındır. Hatta şeyhe itaat Allah'a itaat ile eř tutulmaktadır. Kanaatkâr olma değeri de özellikle dervişler için söz konusu edilmektedir. Şeyhler ise her ne kadar kanaatkâr olup dünyalık talep etmese de Allah onlara bir şekilde dünyalık vermektedir.

Sabırlı olma değeri de yine şeyhle olan ilgisi bağlamında önem kazanmaktadır. Şeyhlerin her yaptığına sabır gösterilmesi gerektiği vurgulanmaktadır ki yine bu değerin itaat etme ile ilişkili olduğunu söylemek mümkündür. Saygılı olmak da önemsenen bir durumdur ve Bayramî-Şemsî tarikatı menakıbnamelerinde sadece şeyhlere değil, anne babaya ve büyüklere karşı da saygı gösterilmesi gerektiği vurgulanan bir konudur.

Tevazu sahibi olmak menakıbnamelerde derviş olmanın gereği olarak sunulmaktadır. Tevekkül ise pasifleştirici bir yanıyla menkıbelerde karşımıza çıkmaktadır. Yardımsever olma değeri konusunda dikkat çekici olan nokta ise şeyhin, dervişleri başta olmak üzere pek çok insana öte dünyada da yardımcı olabileceğinin menakıbnamelerde sıklıkla vurgulanmasıdır. Menkıbelerde yer alan bu tür bir yardımseverlik insanların şeyhe ve tarikatına bağlanması noktasında güçlü argümanlar sunmakta ve şeyhin insanlar üzerindeki nüfuzunu güçlendirmektedir. Şeyhe yapılan yardım ise kutsallaştırılmakta, ahiret hayatında bu yardımın karşılığının alınacağına dair pek çok örnek sunulmaktadır.

Menakıbnamelerde 10 temel değerin genellikle zıtlıklarıyla birlikte yer aldığı, bunun ise değerin benimsenmesi noktasında daha yüksek bir etki oluşturduğu anlaşılmaktadır. Ödül kadar cezalardan da bahsedilmesi menkıbelerin toplumsal yönlendiricilikte etkin olduğunu ortaya koymaktadır.

İncelemiş olduğumuz menkıbelerde yer alan bütün bu değerler şeyhlerin halk üzerindeki nüfuz ve otoritesini kuvvetlendirmeye ve tarikatın itibarını artırmaya hizmet etmektedir. Menkıbeler önemli bir telkin aracıdır, insanlara nelerin yapılıp nelerin yapılmayacağı bu anlatılarla aktarılmakta ve öğretilmektedir. Menkıbeler velileri halkın gözünde çok üst bir noktaya koyup velilere bağlanan değerlere meşruluk da kazandırmaktadır.

Kaynakça

- Ahmet Eflâkî. (1953). *Ariflerin menkıbeleri*. T. Yazıcı (çev.). C. 1. Ankara: Milli Eğitim Basımevi.
- Akseki, A. H. (1968). *Ahlâk dersleri*. (2. b.). İstanbul: Üçdal Neşriyat.
- Akşemseddin. (1994). Kaşifu'l-Muşkilat. Alî Hamzaoğlu (çev.). *Akşemseddin (1390-1459) Hayatı – Eserleri içinde* (ss. 205-327). A. İ. Yurt. M. Kaçalın (Haz.). İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları.
- Barkan, Ö. L. (1942). Osmanlı İmparatorluğu'nda bir iskan ve kolonizasyon metodu olarak vakıflar ve temlikler: İstila devirlerinin kolonizatör Türk dervişleri ve zâviyeler. *Vakıflar Dergisi* (2) ss. 279-386.
- Bayramoğlu, F. ve Azamat, N. (1992). Bayramiyye. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. C. 5. ss. 269-273.
- Benekay, Y. (1966). III. Kitap: Hacı Bayram-ı Velî. *İlk Hacı İlk Kurban: Veysel Karanî, Hacı Bayram-ı Velî*. Kitapçılık Limited Ortaklığı Yayınları.
- Bilgin, N. (2003). *Sosyal psikoloji sözlüğü: Kavramlar, yaklaşımlar*. İstanbul: Bağlam Yayıncılık.
- Çağrıncı, M. (2008). Sabır. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. C. 35. ss. 337-339.
- Emir Hüseyin Efendi. (H. 1052) *Menâkıb-ı Akşemseddîn*. Mahmud b. Mustafa Gelibovi (Müst.). Manisa Akhisar Zeynelzade Koleksiyonu. No: 45 Ak Ze 261/2.
- Emir Hüseyin Enîsî. (1994). *Manâkıb-ı Akşemseddîn*. A. İ. Yurt. *Akşemseddin (1390-1459): Hayatı – eserleri içinde* (ss. 127-195). M. Kaçalın (Haz.). İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları.
- Emir Hüseyin Enîsî. (2011). *Menâkıb-ı Akşemseddîn*. B. Aktan ve M. Güneş (Haz.). İstanbul: H. Yayınları.
- Gibb, H.A.R. ve Davies, C. (1964). Naip. *İslâm Ansiklopedisi*. C. 9. İstanbul: Milli Eğitim Basımevi. ss. 50-52.
- Gölpınarlı, A. (1992). *Melâmîlik ve melâmîler*. İstanbul: Gri Yayın.
- Güngör, E. (1984). *İslâm tasavvufunun meseleleri*. (2. b.). İstanbul: Ötüken Neşriyat.
- Güngör, E. (1998). *Değerler psikolojisi üzerinde araştırmalar: Ahlâk psikolojisi, ahlâkî değerler ve ahlâkî gelişme*. İstanbul: Ötüken Neşriyat.
- Hamarat, Z. (Haz.). (2015). *Bayramiyye tarikatı menakıbı: Hacı Bayram Veli ve halifeleri*. İstanbul: Dergâh Yayınları.
- Hoca Sadettin Efendi. (1992). *Tacü't-Tevarih*. İ. Parmaksızoğlu (Sdl.). (3. b.) C. 5. Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Hökelekli, H. (2009). Adalet. *DEM Değerler Eğitimi Merkezi Bülteni* (5) ss. 132-137.
- İlyas b. İsa Saruhani. (H. 1161). *Menâkıb-ı Mecdeddîn ve Âdâb-ı Sâlikîn*. Ahmed (Müst.). Mısır Milli Kütüphanesi Türkçe Yazmaları, ez-Zekiye-Mahtutatu Farisiyye ve Türkiye.
- İlyâs İbn-i İsa Akhisârî Saruhanî, (2003). *Akhisarlı Şeyh İsâ menâkıbnâmesi: (XVI. yüzyıl)*. S. Küçük ve R. Muslu (Haz.). Sakarya: Aşiyân Yayınları.
- Köprülü, F. (1984). *Türk Edebiyatı'nda ilk mutasavvıflar*. (5. b.) Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları.
- Mardin, Ş. (1986). *Din ve ideoloji: Türkiye'de halk katındaki dinsel inançların siyasal eylemi etkilendirmesine ilişkin bir kavramlaştırma modeli*. (3. b.). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Menâkıb-ı Hacı Bayram Veli ve Akşemseddin*. Türk Tarih Kurumu Kütüphanesi. No. Y.I/131.
- Ocak, A. Y. (2010). *Kültür tarihi kaynağı olarak menakıbnameler (Metodolojik bir yaklaşım)*. (3. b.). Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.

- Özsoy, Ö. ve Güler İ. (Haz.) (1997). *Konularına göre Kur'an (Sistematik Kur'an fihristi)*. Ankara: Fecr Yayınevi.
- Pakalın, M. Z. (1993). *Osmanlı tarih deyimleri ve terimleri sözlüğü*, C. 2. İstanbul: Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları.
- Schwartz, S. H. (1992). Universal in the content and structure of values: Theoretical advances and empirical tests in 20 countries. *Advances in Experimental Social Psychology* 25 ss. 1-65.
- Şahin, H. (2015). Bayramiyye. *Türkiye'de Tarikatlar: Tarih ve Kültür* içinde (ss. 781-847). S. Ceylan (Ed.). İstanbul: İsam Yayıncılık.
- Tek, A. (Haz.) (2007). *Bayrâmî Melâmiliğine dâir melâmet risâleleri*. Bursa: Emin Yayınları.
- Türk Smith, Ş. (2006). Türk genci iyi insanı nasıl tanımlıyor? İyi insan prototipinin kültürlerarası araştırmasında Türk kültürünün konumu. *XIV. Ulusal Türk Psikoloji Kongresi*. Hacettepe Üniversitesi.
<http://facultyuog.net/CAS/PSYCH/TurkSmith/Turk%20SmithTPK%20bildiri06.pdf> (Erişim: 15.02.2024).
- Uludağ, S. (2012). Tevekkül. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansikopedisi*. C. 41. ss. 3-4.
URL 1: <http://lugatim.com/s/sab%C4%B1r> (Erişim: 15.02.2024)
URL 2: <https://sozluk.gov.tr/> (Erişim: 15.02.2024)
- Uzunçarşılı, İ. H. (1988). *Osmanlı tarihi II. Selim'in tahta çıkışından 1699 Karlofça andlaşmasına kadar*. (4. b.). C. 3, 1. Kısım. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- Ülgener, S. F. (2006a). *Dünü ve bugünü ile zihniyet ve din: İslâm, tasavvuf ve çözümlenme devri iktisat ahlâkı*. İstanbul: Derin Yayınları.
- Ülgener, S. F. (2006b). *İktisadî çözümlenin ahlâk ve zihniyet dünyası: Fikir ve sanat tarihi boyu akisleri ile bir portre denemesi*. İstanbul: Derin Yayınları.
- Yavuz, S. S. (2005). Ehl-i Sünnet ve Mutezile bağlamında doğruluk ölçüsü olarak keramet. *Kelâm Araştırmaları Dergisi* 3(1) ss. 91-116.